
M. ÁNGELES FÉLIX BALLESTA, *LA «CUESTIÓN CATALANA» (1922-1932) SEGÚN EL ARCHIVO SECRETO VATICANO*, BARCELONA, UNIVERSITAT POMPEU FABRA, 2018, 656 P.¹

Lleó XIII, que en tants aspectes va afrontar la presència de l'Església en el món sorgit de la Revolució Francesa, el 1883 va decidir obrir als historiadors els arxius vaticans que durant segles havien conservat la condició de secrets. En l'encíclica *Saepe numero*, publicada en aquella ocasió, va dir que «la primera llei de la història és no gosar mentir; la segona, no tenir por de dir la veritat». Com en tots els arxius públics, es manté un període de reserva, però en el cas del Vaticà no és d'un nombre determinat d'anys, sinó que s'obre per pontificats. Benet XVI va disposar, el 30 de juny de 2006, que s'obrissin els fons del pontificat de Pius XI, això és, del 6 de febrer de 1922 al 10 de febrer de 1939. La consulta es regeix pel *motu proprio* de Joan Pau II del 21 de març de 2005, amb el qual va promulgar la Llei sobre els arxius de la Santa Seu, que exclou de la consulta pública els documents sobre els conclaves, els processos episcopals i les causes matrimonials. Durant el pontificat de Benet XVI, el secretari d'Estat, Tarsicio Bertone, va separar de l'Arxiu Secret Vaticà tota la documentació de la segona secció de la Secretaria d'Estat, abans anomenada Afers Exteriors Extraordinaris (*Affari Esteri Straordinari*) i actualment Relacions amb els Estats, i la va fer traslladar a l'angle oposat del Cortile San Damaso, a l'edifici de la Secretaria d'Estat, amb guàrdies suïssos a la porta.

Amb l'obertura dels documents del pontificat de Pius XI, que abasta els anys de la dictadura, la República i la Guerra Civil, s'obre un camp immens, que requerirà el treball de molts investigadors i segurament de més d'una generació, i renovarà els estudis d'història de l'Església contemporània al nostre país. El llibre que avui presentem és una aportació molt important en aquest sentit. Amb tot, malgrat el secret vaticà, molts documents del pontificat de Pius XI ja ens eren coneguts per altres arxius. Així, a l'Arxiu del Ministeri d'Afers Estrangers de Madrid i al de l'ambaixada d'Espanya al Vaticà, ja fa anys vaig poder veure i fotocopiar la contrapartida de la correspondència amb la Santa Seu: còpia de l'enviada i originals de la rebuda. El ministre Fernando Morán havia disposat un termini de només vint-i-cinc anys per a poder consultar els fons, encara que després es va interpretar restrictivament: no vint-i-cinc anys des de la data del document, sinó des de la mort de tots els que apareixen en aquell document; i com que això en la majoria dels casos era impossible de demostrar, en la pràctica ensenyaven el que volien. Actualment crec que l'Archivo Histórico de Asuntos Extranjeros no es pot consultar perquè s'està incorporant a l'Archivo General de la Administración, a Alcalá de Henares. Però la lliure consulta de l'Arxiu Secret Vaticà permetrà de conèi-

1. La presentació d'aquest llibre es va fer a la Universitat Pompeu Fabra, a Barcelona, el 28 de novembre de 2018.

xa no sols la documentació externa (la correspondència i les notes oficials creuades entre la Secretaria d'Estat i el govern de Burgos i els seus representants diplomàtics), sinó també la documentació interna: les minutes i els informes elaborats per algun tècnic o alt funcionari, que comenten un document rebut, un esdeveniment succeït o un problema plantejat, i suggereixen a l'ens superior una decisió per prendre. Pel que fa als anys de la República i la Guerra Civil, són molt interessants les notes manuscrites que el cardenal Pacelli, secretari d'Estat des del 1930, prenia, per al seu ús personal, després de l'audiència quasi diària amb Pius XI, que tenia lloc fins i tot els diumenges. Revelen el perquè de les decisions preses i comenten els esdeveniments.

Però fixem-nos concretament en el llibre que avui es presenta, sobre la qüestió catalana del 1922 al 1932. En un tema que suscita sensibilitats, tòpics i prejudicis, la documentació és més necessària que mai. S'ha de recollir la memòria oral, però amb prudència i controlant-la. Explicaré una anècdota. Quan vaig publicar la biografia del general Batet, vaig oferir-ne un exemplar al Servicio Histórico Militar, a Madrid, que m'havia facilitat molta documentació. Em va rebre amablement el general en cap i per a justificar que no deixessin veure la documentació a tothom em va referir un cas que acabava de succeir. Una senyora volia veure l'expedient personal del seu pare, «un héroe de la División Azul caído en Rusia luchando contra el comunismo». Era la filla i tenia dret a veure'l. En efecte: el seu pare havia estat a la División Azul i havia mort a Rússia, però «fusilado por desertor». Aquella senyora va quedar aclaparada. Tenia la versió que li devia haver donat la seva mare i si no hagués vist la documentació oficial, ningú li hauria fet creure la veritable fi del seu pare.

Vicente Cárcel Ortí no para de publicar documents vaticans referents a l'Espanya contemporània. Mossèn Ramon Corts Blay també ha editat extensos repertoris, registres i també textos complets. Justament l'any passat va publicar un llibre el títol del qual es va anticipar al del que avui presentem: *La qüestió catalana en l'Arxiu Secret Vaticà. De la Restauració a Primo de Rivera (1875-1923)*. Tracta un període, doncs, que enllaça amb el de la professora Félix Ballesta. Corts Blay prepara un altre volum expressament sobre la visita apostòlica de Tedeschini el 1928, de la qual tot seguit parlaré. Jo només he pogut treballar en dues ocasions unes poques setmanes en els dos arxius secrets, interessat pel període següent, la República i principalment la Guerra Civil. Cárcel Ortí es mou en tots tres períodes.

Un tema molt important per a la qüestió catalana és el del nomenament de bisbes. Corts Blay ha estudiat, en el fons de la Nunciatura, a Madrid, les propostes de bisbes i els bisbes efectivament nomenats, entre el 1875 i el 1923, pels nou nuncis Cattani, Bianchi, Rampolla, Di Pietro, Cretoni, Francica-Nava di Bonifè, Rinaldi, Vico i Ragonesi. De cara al nostre tema i al llibre que avui presentem, podem notar que al principi els nuncis defensaven la doctrina tradicional de l'Església des del Concili de Trento, que és que els bisbes coneguin la llengua dels seus fidels, encara que amb aquesta praxi topen amb la pretensió de la Corona, que des del segle xv té el dret de presentació. Diu Corts Blay (p. 31) que «per veure alguna traça d'interès o de pre-

ocupació pel fenomen del catalanisme o de la qüestió catalana hem d'esperar a la nunciatura de Giacomo Cattani (1877-1879), que ve a coincidir amb la inauguració d'un altre pontificat, el de Lleó XIII (1878-1903)». El Vaticà accepta la renaixença literària catalana, però quan, almenys en part, esdevé política, és més reticent. Corts Blay resumeix la posició vaticana en aquest plet amb el principi «bisbes catalans, sí; catalanistes, no». Tal és el camp de batalla en el qual s'enfrontaran el nunci Tedeschini, el dictador Primo de Rivera i el cardenal Vidal i Barraquer.

Una eina per a la desnacionalització i l'espanyolització de Catalunya, des del Decret de Nova Planta, ha estat el nomenament de bisbes no catalans. Aznar, en les seves memòries, es vanta de les grans pressions que va fer perquè es nomenessin bisbes no catalans a Catalunya. Deu ser l'únic cas, en tota l'Església universal, que algú pretén que, en un país, els bisbes no siguin d'aquell país.

Poc després de proclamar-se la dictadura de Primo de Rivera, el Reial decret de 10 de març de 1924 va crear la Junta Delegada del Real Patronato Eclesiástico, per a la provisió de bisbats i altres càrrecs dependents de la Corona (aquesta Junta va ser suprimida en caure la dictadura). La presidia l'arquebisbe de Toledo i la completaven un altre arquebisbe i dos bisbes, tots tres elegits pels bisbes, i tres membres de col·legiates, elegits per aquestes corporacions. Així, les diòcesis es proveïren pràcticament per un sistema de cooptació i durant la dictadura una sèrie de clergues integristes accediren a l'episcopat, o passaren de seus insignificants a d'altres molt importants. Sota aquest règim, el 1927, a la darrera de la dictadura, Gomà va ser nomenat bisbe de Tarassona, des d'on el 1933, en un gran salt, va pujar a la seu primada de Toledo. Quan, durant la Guerra Civil, Franco reclama el dret de presentació, Gomà diu que el que ell no vol són «obispos Romanones». Volia retornar a l'antiga Junta, de la qual ell, esdevingut arquebisbe primat de Toledo, seria president. Em deia el pare Batllori que l'antic Patronato Real, amb tots els seus innegables defectes, havia tingut almenys un avantatge: impedir el nomenament de bisbes integristes. Havien de ser monàrquics, però de la monarquia liberal, no integristes. O, si ho eren, havien de dissimular-ho. Però amb la Junta Delegada això desapareix i es nomenen molts bisbes integristes, o es traslladen de seus insignificants a altres molt importants. Així, quan es proclama la República, hi ha bastants bisbes integristes i la conciliació amb la República es fa més difícil.

El gran personatge eclesiàstic d'aquest període és Vidal i Barraquer. Contra el que deia Tedeschini, no era separatista. Era monàrquic, però a garrotades el van fer tornar catalanista. Durant la Guerra Civil, quan intercedeix davant Pacelli per Carrasco i Formiguera, diu que és bon catòlic, pare de vuit fills, que com a diputat ha defensat l'Església, però com a catalanista és exagerat. Vidal i Barraquer evita rebre Trias Peitx, secretari general d'Unió Democràtica de Catalunya (UDC). No tenia relacions amb UDC, els seus eren la Lliga (responsables d'Acció Catòlica eren allora alts càrrecs de la Lliga).

Tenim la seva biografia clàssica, de mossèn Ramon Muntanyola, publicada encara en temps de Franco, el 1970, amb data del 1969, per a la qual va poder servir-se de

la documentació del cardenal, conservada pels seus nebots. Es va traduir al castellà. Va tenir un gran èxit i va haver de ser reeditada. El 2017, en el centenari del seu naixement, Josep Massot i Muntaner va preparar-ne una altra edició, tan ampliada que va requerir dos volums.

Els deu anys de l'Arxiu Secret Vaticà que estudia l'obra de la professora Félix coincideixen pràcticament amb la nunciatura de Federico Tedeschini. Era condeixeble i amic personal de Pacelli, que en alguna carta el tuteja, tractament que aleshores no era tan freqüent com ara. Va ser nunci a Madrid durant la monarquia constitucional d'Alfons XIII, la dictadura, la «dictablanda» i la República. Difamat pels republicans durant la monarquia, ho va ser durant la República per la ultradreta monàrquica, que va formular en contra seu acusacions de tots colors. Durant la Guerra Civil va adherir-se a l'*Alzamiento*, però Franco i els seus representants al Vaticà el tenien per enemic. Va combatre durament Vidal i Barraquer durant la dictadura, com veiem en el llibre de la professora Félix Ballesta, però durant la República es va haver de refiar d'ell per a aplicar la consigna de Pius XI/Pacelli de mirar de conciliar la República amb l'Església. Per això el seu nomenament per Pius XII com a legat pontifici per al Congrés Eucarístic de Barcelona del 1952 va ser una bufetada per al règim. I el mateix Tedeschini va donar una altra bufetada a Franco en la gran missa del darrer dia, a la plaça de la Diagonal que després va ser anomenada de Pius XII, fent-lo esperar una hora i mitja mentre ell avançava lentament, aturant-se a cada pas per a beneir a dreta i a esquerra la multitud que l'aclamava. Tothom va admirar-lo quan, durant les dues hores que va durar la processó eucarística que a la tarda cloïa el Congrés, es va mantenir agenollat, immòbil tota l'estona com una estàtua, adorant el Santíssim Sagrament exposat en la custòdia de Toledo mentre la carrossa avançava lentament. Després es va saber que no estava agenollat, sinó assegut en un tamboret que quedava amagat per la seva capa magna.

L'esdeveniment politicoeclesial més important de la nunciatura de Tedeschini és la visita apostòlica del 1928, decretada per Pius XI per a respondre a les acusacions del Directori. Encara que entrevista persones d'ambdues tendències, només dona crèdit als espanyolistes. Tedeschini afirma emfàticament que els catalanistes són uns mentidors. El seu informe conclusiu és furibund. El Dr. Ramon Corts Blay, que fa molts anys que treballa a l'Arxiu Secret Vaticà, l'ha publicat sencer al volum de l'any 2010 d'*Analecta Sacra Tarraconensia* (p. 485-757), en un article que és com un llibre.² Tedeschini s'empassa totes les calúmnies que li expliquen sobre els seminaris catalans, els caputxins, Montserrat i el Foment de Pietat Catalana. Fruit d'aquell informe van ser uns decrets de desembre del mateix 1928 de cinc congregacions romanes que condemnaven severament abusos que, de fet, no es produïen. Ricardo de la Cierva

2. RAMON CORTS BLAY, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), núm. 83 (2010), p. 485-558.

ha escrit que aquells decrets són «una de las raras victorias de que puede ufanarse el Gobierno de Madrid en la Roma del siglo xx».

El Vaticà sovint té bones relacions amb governs que reten a l'Església grans honors i li fan favors econòmics i de tota mena, però no respecten els drets humans. Darrerament els bisbes de Xile han demanat públicament perdó per la seva complicitat amb el règim de Pinochet. Un altre exemple és el de sant Óscar Romero. En les seves visites *ad limina* va viure moments de gran dolor per la incomprensió imperant, no tant del mateix Joan Pau II (de qui sempre parlava amb respecte i agraïment pel tracte fraternal i bondadós que li va dispensar), sinó per l'entorn vaticà, influenciat per les denúncies dels bisbes del Salvador —tots, fins el seu auxiliar— i del nunci, que l'acusaven de comunista i exigien la seva remoció; només un bisbe el va defensar. Quan el 7 de maig de 1979 el papa el va rebre, li va recomanar «mucho equilibrio y prudencia, sobre todo al hacer las denuncias concretas» (es referia a les denúncies que Romero feia en les seves llargues homilies de les misses dominicals, en les quals es feia ressò dels abusos de la repressió policíaca, militar i paramilitar). El papa li va dir que era «mejor mantenerse en los principios, porque es riesgoso caer en errores o equivocaciones al hacer denuncias concretas». Romero li replicà: «Yo le aclaré, y él me dio la razón, que hay circunstancias; le cité por ejemplo el caso del Padre Octavio [un sacerdot amic seu assassinat], en que se tiene que ser muy concreto porque la injusticia, el atropello, ha sido muy concreto». Mig any més tard, el 30 de gener de 1980, en una nova audiència el papa li va dir «que comprendía perfectamente lo difícil de la situación política de mi patria y que le preocupaba el papel de la Iglesia, que tuviéramos en cuenta no sólo la defensa de la justicia social y el amor a los pobres, sino también lo que podría ser el resultado de un esfuerzo reivindicativo popular de izquierda, que puede dar por resultado también un mal para la Iglesia». Óscar Romero li va respondre: «Santo Padre, precisamente es ese el equilibrio que yo trato de guardar, porque, por una parte, defiando la justicia social, los derechos humanos, el amor al pobre, y por otra, siempre me preocupa mucho también el papel de la Iglesia y el que no por defender estos derechos humanos vayamos a caer en unas ideologías que destruyen los sentimientos y los valores humanos. Que estaba muy de acuerdo con sus discursos y que estos discursos me daban fuerza y argumentos para mi actuación y mi predicación». Així, sant Óscar Romero deia finament a Joan Pau II que ell no feia més que posar en pràctica allò que Joan Pau II predicava.

Un testimoni brutal d'aquest *do ut des* entre el Vaticà i un govern és el que refereix Vidal i Barraquer a Pacellí que li ha dit Primo de Rivera en la llarga entrevista que van tenir el 26 d'agost de 1926 (Félix Ballesta, *La «cuestión catalana»*, p. 78-79 i 199):

Encontramos reacio al clero y pretendemos modificar la actuación del mismo. Para conseguir todo eso hemos enviado a Roma al nuevo Embajador. No es cosa de que nosotros consagremos España al Sagrado Corazón, hagamos cuanto podamos para la Religión y para el clero, y Roma no nos apoye decididamente;

queremos que Roma se decida francamente por nosotros, o por Cataluña y, si no quiere apoyarnos, daremos los pasaportes al Nuncio y nos iremos a la constitución de una Iglesia Nacional.

El nou ambaixador era l'almirall Antonio Magaz y Pers, marquès de Magaz. Havia entrat a la Marina quan els vaixells de guerra encara eren de vela. En aquella guerra insensata contra els Estats Units, el 1898, va caure presoner a la batalla naval de Santiago de Cuba, quan els potents vaixells nord-americans van enfonsar els antiquats espanyols des d'una distància inassequible per a l'artilleria d'aquests. Era contra-almirall quan Primo de Rivera va protagonitzar el cop d'estat. El va fer ministre de Marina i vicepresident del Directori Militar. Mentre Primo de Rivera era al Marroc (1924-1925), va presidir accidentalment el Directori com a membre més antic, i quan es va constituir el Directori Civil, va ser nomenat ambaixador al Vaticà. Portava al papa una carta personal d'Alfons XIII en la qual exigia, ja que el govern ajudava de tantes maneres l'Església, que aquesta col·laborés en la repressió del «bizkaitarrismo» i el «catalanismo». L'agost del 1936 el general Cabanellas, president de la Junta de Defensa de Burgos, el va enviar novament com a representant seu al Vaticà, amb la doble missió d'obtenir el ple reconeixement diplomàtic i la condemna dels nacionalistes bascs. No va aconseguir cap dels dos objectius. El Vaticà va trigar dos anys a reconèixer plenament Franco i si finalment ho va fer, va ser perquè veia que estava guanyant. I Pius XI tenia una simpatia especial pels nacionalistes catòlics bascs. Deia que estaven equivocats, però que eren fermes catòlics. Magaz era rebut per Pizzardo i fins per Pacelli, però no pel papa. Finalment el papa el va rebre, però va ser perquè havia sabut l'execució de sacerdots bascs, i li va dir que a l'Espanya nacional afusellaven sacerdots igual que a la republicana. Magaz, que era molt arrogant, li va respondre amb insolència, i Pius XI, que patia d'asma, va sofrir un atac del qual quasi mor. El van haver de socórrer, l'audiència es va interrompre i Franco va cuitar a enviar Magaz com a ambaixador a Berlín. El contacte entre el Vaticà i Burgos va ser aleshores assegurat amb el nomenament del cardenal Gomà com a representant «oficiós provisional» del papa a prop de Franco. És l'única vegada que un prelat espanyol ha estat alhora cap de l'episcopat i representant diplomàtic de la Santa Seu.

Per conveniències diplomàtiques, els papes del segle XIX havien condemnat les insurreccions nacionalistes dels catòlics irlandesos i polonesos i els imposaven el deure de consciència d'obeir els seus sobirans. Els papes sempre procuren mostrar-se coherents amb la doctrina dels seus predecessors, però quan Joan Pau II, a l'inici del seu pontificat, va anar a Cracòvia i el 2 de juny de 1983 va beatificar Rafael Kalinowski i Albert Chmielowski, que per la seva participació en la insurrecció polonesa del 1863 havien sofert pena de mort el primer, commutada pel desterrament a Sibèria, i mutilació el segon (és a dir, no van arribar a matar-los), va prescindir olímpicament de la doctrina dels papes anteriors, que havien condemnat aquelles insurreccions dels catòlics polonesos contra la Rússia tsarista ortodoxa i les dels catòlics irlandesos contra la

reina anglicana, i va exaltar el seu «amor heroic a la pàtria» fins a l'extrem de qualificar de «caritat teologal» la seva insurrecció i fer-ne el motiu formal de la seva beatificació, tot citant repetidament les paraules de Jesús segons Joan (Jn 15,9.12-14): «Ningú no té un amor [en el text llatí citat: *caritatem*] més gran que el qui dona la vida pels seus germans». Això és, sense haver arribat a morir, haver participat en aquella insurrecció nacionalista era caritat teologal. És evident que si aquesta doctrina valia per als polonesos, valia també per als bascs i els catalans. Significativament, la revista *Ecclesia*, portaveu de l'episcopat espanyol, no va publicar aquest discurs. En canvi, sí que ho va fer la revista de l'Opus *Palabra*, i també la revista de Montserrat *Documents d'Església*.

En el nostre llibre es parla repetidament de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat com si depengués del monestir. En realitat va ser creada per iniciativa d'uns joves seglars i aprovada per la diòcesi de Barcelona, que és la que pròpiament ha de nomenar el consiliari. Tot i que actualment el monestir ha passat a formar part de la diòcesi de Sant Feliu, la Lliga Espiritual continua sota l'autoritat diocesana de Barcelona. Mossèn Lluís Carreras hi va intervenir quan encara no era bisbe però ja havia publicat *La tradició catalana*, perquè quan aquells seglars van demanar al bisbat l'aprovació de l'oració la recitació de la qual seria l'acte principal d'inauguració de l'entitat, els van dir que no podien aprovar l'associació perquè aquella pregària havia estat redactada per seglars. Va ser aleshores quan van demanar ajut al Dr. Carreras. Aquells joves estaven escandalitzats perquè, en aquells moments de catalanisme abrandat (1898), un predicador jesuïta va afirmar que el catalanisme era incompatible amb la fe cristiana. Com escriu un dels fundadors, van veure que era un problema tan greu que depassava les seves flaques forces i només Déu podria arreglar, i per això l'associació que volien fundar s'havia de centrar en la pregària. Van redactar dues oracions. La que van aprovar deia:

Oh Verge Santíssima de Montserrat, Regina dels catalans! A Vós acudim en la tribulació que afligeix la nostra Pàtria perquè'ns alcanseu de Vostre Fill Jesucrist, Senyor i Redemptor nostre, que si és per major glòria seva fassa a Catalunya independent. Oh gloriós Sant Jordi i Sants i Santes de la nostra terra! Ajudeu-nos en nostra súplica a fi i efecte que, a no tardar gayre, aquesta Pàtria que Déu nos ha donat torni a ser com abans lliure i honrada ab la religiositat, constància i prudència de sos fills.

Torras i Bages va substituir aquesta oració per la «Visita espiritual a la Mare de Déu de Montserrat», que ja no demana la independència «a no tardar gayre», sinó que diu «traieu de Catalunya l'esperit de discòrdia i ajunteu tots els seus fills amb cor de germans» i «que no es desfaci aquest poble que Vós espiritualment engendràreu». També els va aconsellar de canviar el nom de Lliga Catalana, que trobava massa polític, pel de Lliga Espiritual. Em sembla que volia ser el vessant religiós del partit polític Lliga Regionalista, fundada el 1901. Del 1916 al 1919 va ser secretari de la

Lliga Espiritual el gran nacionalista Carrasco i Formiguera. Torras i Bages i, amb ell, els catòlics nacionalistes catalans es trobaven entre dos fronts: a la dreta, un catolicisme carlista o integrista, que volia una monarquia absoluta confessional; i a l'esquerra, un nacionalisme anticlerical.

El document per a nosaltres més important de tot el fons de la Nunciatura Tedeschini és la *Inchiesta in Catalogna*, a la qual Tedeschini també es refereix com a «rapporto finale». És el seu informe final de la visita apostòlica al clergat català, acusat pel Directori de separatista, realitzada a la darrera de la dictadura, a l'abril i el maig del 1928, en resposta a les acusacions del Govern espanyol. Tedeschini va trigar tres mesos a elaborar el seu extens informe. Porta la data del 8 de juny, però Corts Blay³ explica que el 24 de juliol encara no havia arribat al Vaticà, perquè aquell dia Gasparri va escriure a Tedeschini per a queixar-se del retard i urgir el seu informe escrit, «poiché deve servire per la soluzione della gravissima questione»; li precisava que «Nella Relazione voi devete dire apertamente se il popolo in Catalogna capisce e parla alla circostanza il catalano. Ciò è importante per la soluzione della questione». Per a Gasparri, doncs, la qüestió de la llengua era decisiva.

La nostra autora no publica la *Inchiesta in Catalogna* perquè és massa extensa i, en efecte, hauria desequilibrat el volum. Corts Blay l'ha publicat íntegra, en la versió original italiana, i l'ha comentat en el volum 83, corresponent a l'any 2010, d'*Analec-ta Sacra Tarraconensia* (p. 485-757). El document original consta de dos-cents trenta-quatre folis mecanografiats, més un apèndix de tretze folis amb quatre documents més; en total, dos-cents quaranta-set folis. Segons Corts Blay, sembla, si bé no n'està del tot segur, que és el document més extens de tot el fons de la Nunciatura de Madrid. El document es troba a l'Arxiu de la Congregació d'Afers Extraordinaris amb l'anotació «Secr. Sci. Off.», és a dir, «Secretum Sancti Officii», que és el secret que té sancions més greus quan es viola. Tedeschini ho havia demanat a l'inici de l'informe, quan deia al cardenal Gasparri: «La Vostra Eminència no ignora les innombrables i estretes relacions que els catalans tenen a Roma [...]. Sense el secret del Sant Ofici serà facilíssim que arribi a Catalunya notícia de l'informe del Nunci, i de l'esperit que l'inspira; i això m'ocasionaria disgustos i perjudicis sense fi, i posaria en una situació molt seriosa la meva Nunciatura».

Tedeschini va entrevistar tres-cents deu individus, començant pels bisbes, i els va classificar a tots en catalanistes, anticatalanistes o imparcials. S'identificava plenament amb els últims, això és, amb els espanyolistes, i afirmava rotundament que els catalanistes eren uns grans mentiders.

A l'ambaixada d'Espanya al Vaticà vaig trobar un dossier amb cinquanta-quatre cartes creuades entre Primo de Rivera, el capità general de Catalunya, Emilio Barrera, i l'ambaixador Antonio Magaz entre l'octubre del 1926 i el setembre del 1928 sobre

3. Ramon CORTS BLAY, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928», p. 607.

«el problema catalán», però sobretot, les darreres, per a preparar l'anunciada visita apostòlica. Algú de l'ambaixada les va recopilar, no sabia dir amb quina finalitat. Les vaig publicar, amb el títol «La política anticatalanista de la dictadura de Primo de Rivera, segons una correspondència íntima», en el volum 84, corresponent a l'any 2011, d'*Analecta Sacra Tarraconensia*, a les pàgines 735-838. Tots tres són amics (Magaz tracta sempre el dictador de «Señor Presidente y querido amigo»), comparteixen la mateixa visió del «problema catalán» i parlen obertament de com cal seleccionar i preparar adequadament els testimonis que presentaran al visitador apostòlic. Per diferents documents consta que l'ambaixador espanyol tenia algun confident a la Secretaria d'Estat que li passava informacions i documents reservats, i en aquesta correspondència trobem un cas flagrant. En la carta que Magaz escriu a Primo de Rivera el 22 de març de 1928 (núm. 18 de la recopilació), adjunta una carta reservada de Vidal i Barraquer a Pacelli del 10 de març (núm. 14 de la recopilació), en la qual Vidal es defensa de les acusacions formulades contra ell, i Magaz confessa: «La forma en que el interesante documento ha llegado a mis manos me permite garantizar su autenticidad, que fácilmente se deduce, por otra parte, del estilo y carácter del escrito, pero al mismo tiempo me obliga a rogar a usted haga de esta carta el uso más discreto posible». En endavant, Primo de Rivera i Magaz se serviren repetidament de la carta de Vidal i Barraquer, però digueren a Pacelli que segurament el cardenal al·legaria tal cosa, però se li podia respondre tal altra.

En una altra carta de Magaz a Primo de Rivera del 4 de març, li diu que convé «que las autoridades y los españolistas de Cataluña no se excedan, pues en estas cosas tanto se peca por carta de más como por carta de menos». I una mica més avall hi insisteix: «Esto es muy interesante porque ahora, precisamente, he podido saber que lo ocurrido a poco de tomar posesión de este cargo, cuando Su Santidad se negó a cumplir el ofrecimiento formal de escribir al Arzobispo de Tarragona [Primo de Rivera proposava, per a la remoció de Vidal i Barraquer, una d'aquestes tres solucions: traslladar-lo a Burgos o a Saragossa, donar-li un càrrec a la cúria vaticana o, com a darrer remei, que el papa li escrivís per a amonestar-lo severament pel seu separatisme; rebutjades pel Vaticà les dues primeres propostes, Magaz creia que havia aconseguit la tercera, la carta], se debió a un desdichado exceso de celo y a una ligereza del Gobernador militar de Tarragona, que usted debe recordar lo mismo que yo. El expediente que entonces formó el Arzobispo para demostrar que en el Seminario, en la fiesta a la que había asistido el Gobernador militar, solo se había hablado en castellano y en latín, y el original de la carta que usted, mal informado, había escrito al Cardenal, se envió entonces al Papa y sirvió para demostrar que las autoridades estaban mal informadas».

L'incident tragicòmic al·ludit és prou conegut i la professora Félix Ballesta en dona tots els detalls, del fet i de la documentació que va suscitar. De manera avui inconcebible, assistien a la inauguració del curs 1925-1926 del seminari de Tarragona les autoritats civils i militars, i un coronel (no el governador militar) va creure que un dels discursos s'havia pronunciat en català, i el Directori havia prohibit l'ús d'aquesta

llengua en tot acte públic. Ho va denunciar al governador militar, i aquest, a Primo de Rivera, el qual va reaccionar amb una carta duríssima que Gasparri diu, quan escriu a Tedeschini, que «més que una carta d'un president d'un govern a un Príncep de l'Església, sembla un rentat de cervell d'un tinent a un caporal indisciplinat». Desmentida l'acusació, Vidal i Barraquer no en tenia prou amb el silenci, sinó que exigia una reparació explícita per part del dictador. No la va pas obtenir.

El comandant Domènec Batet, que aleshores formava part de la guarnició de Tarragona, va ser testimoni d'aquella inauguració del seminari. Quan, després de proclamada la República, va esdevenir capità general de Catalunya (el títol oficial era «jefe de la IV División Orgánica», perquè la República havia suprimit les capitaniaes generals), exhortava repetidament els oficials de la guarnició de Barcelona a mantenir la serenitat davant de manifestacions i crits catalanistes, que ells feia molts anys que reprimien amb violència perquè es consideraven defensors de la unitat d'Espanya. Batet els deia en una de les seves instruccions circulars, el 1933, que de vegades la passió fa creure haver sentit el que de fet no s'ha dit, i adduïa l'incident del seminari en què, entre persones cultes, algú va creure que s'havia pronunciat un discurs en català que en realitat s'havia fet en llatí, per bé que, per discreció, Batet no deia que havia succeït al seminari, sinó en una universitat.

A l'informe final Tedeschini va afegir un altre escrit, datat el 15 de juliol, amb la proposta secreta d'una mesura sense la qual deia que no servirien de res totes les altres:

Vist que, com clarament resulta del meu Informe, factors i propulsors del moviment Catalanista, especialment en ordre a un ús que imposi com a oficial [el català], i per això exclouï automàticament la llengua Castellana, fomentant amb això l'amor a Catalunya, no com a regió, sinó com a Nació, encara que només sigui federativa, i extingint en conseqüència l'amor a Espanya, són dos personatges, d'altra banda virtuoses i per tantes altres coses benemèrits, això és, l'Eminentíssim Senyor Cardenal Arquebisbe de Tarragona i el Reverend Abat de Montserrat, jo seria de l'humil parer que aquests, encara que sigui amb tot el millor tracte, fossin reemplaçats [«pur con ogni migliore trattamento, fossero rimpiazzati»].

Tedeschini afegeix que seria inútil que el papa els adrecés un *monitum* (advertiment amenaçador), perquè ells s'esforçarien certament a obeir, però creia que estaven tan lligats per les seves coneixences i els seus compromisos catalanistes, que els resultaria impossible fer-ho, i després «amb el silenci, amb les simpaties predicarien sempre que la Santa Seu ha estat enganyada [...] i tot això que s'ha fet ara *sarebbe gettato al vento*» ('s'ho emportaria el vent').

Vidal i Barraquer, tal com havia fet arran de l'incident del seminari, obre un expedient rigorós que demostra la falsedat de les denúncies, i el 1930 el cardenal Gasparri reconeix que aquells decrets havien estat «un error lamentable».

Em permeto explicar una anècdota referida pel cardenal Albareda, del temps en què era prefecte de la Biblioteca Vaticana. En certa ocasió es va promulgar, i fins va sortir en les *Acta Apostolicae Sedis*, una disposició que, tot just feta pública, es van adonar que era perjudicial. Van mirar de reparar l'error sense confessar que s'havien equivocat. Per a això, van acudir al pare Albareda, que ja havia solucionat problemes semblants, i ell va trobar que, en aquell alambinat llatí curialesc, només canviant de lloc una coma es feia dir tot el contrari. Així, en lloc d'una humiliant derogació del decret antic i la promulgació d'un de nou, es va publicar el nou text en la fe d'errates del número següent d'*Acta Apostolicae Sedis*.

Sobre el llenguatge molt pensat de la cúria vaticana, recordo una curiosa anècdota de la visita de Joan Pau II a Montserrat el 7 de novembre de 1982. A causa del mal temps, es va haver de suprimir la missa, però el cerimonier pontifici em va dir que hi havia un obsequi del papa per a la nostra sagristia i va cridar un criat pontifici que em va donar una gran capsula plana. La vaig deixar a la sagristia. A la tarda, quan el papa ja havia marxat, un grup de monjos comentàvem la jornada amb el pare abat Cassià Just: el fracàs dels llargs preparatius que havíem fet per a la missa i no havien servit de res, però el goig d'haver passat unes hores amb el papa. De sobte vaig recordar l'obsequi del papa, vaig baixar corrents a la sagristia i vaig pujar la capsula. El pare abat la va destapar: era una casulla. El pare abat va dir: «Quina delicadesa, el papa! No ha pogut celebrar la missa, però deixa la casulla!». A cada lloc on havia de celebrar missa, hi portava una casulla i la hi deixava de record. Però damunt de la casulla hi havia un targeta, girada del revés. Què devia dir-hi? Sabent com a la Secretaria d'Estat mesuren les paraules i la fama que té Montserrat, què hi devia dir? Ningú no gosava tocar la targeta, fins que el pare abat la va prendre delicadament i la va girar. Hi posava: «Lavar en seco».

Aquells decrets de les congregacions romanes no s'havien publicat encara a *Acta Apostolicae Sedis* i el problema era massa enrevessat per a arreglar-lo movent una coma. Sense passar per una vergonyosa derogació pública, els decrets van ser del tot ignorats i no se'n va urgir mai el compliment. Aleshores Tedeschini va quedar molt malparat, però, en lloc de reconèixer l'error, es va refermar en la seva actitud no ja anticatalanista, sinó francament anticatalana. Respirava encara per aquesta ferida després de la insurrecció del 6 d'octubre de 1934.

La historiografia neofranquista sosté que la Guerra Civil va començar el 6 d'octubre de 1934. Van en aquesta mateixa direcció les beatificacions i canonitzacions de màrtirs d'Astúries del 1934 juntament amb els del 1936, tots plegats presentats com a víctimes de la República, però la veritat és que els del 1934 no van ser víctimes de la República, sinó d'una revolta contra la República, que aquesta va reprimir durament, i justament va encomanar la repressió al general Franco. És una maniobra per a incriminar la República i, de retop, legitimar l'*Alzamiento* del 1936. Ens era ja ben coneguda l'aversion de Tedeschini als regionalismes basc i, sobretot, català, però el seu informe del 13 d'octubre sobre la revolta assoleix nivells demencials. Descriu amb

raó la «violència infernal» desencadenada a Astúries, però, en lloc de complaure's d'acceptar que a Catalunya la revolta va ser dominada ràpidament i va fer un nombre mínim de baixes (gràcies a l'eficàcia i la prudència del general Batet, i també a la sensatesa del president Companys, que s'havia imaginat que allò seria pacífic com el 14 d'abril i quan va veure que no era un moviment general de tot Espanya i que a Barcelona l'exèrcit s'havia imposat, es va rendir), fa Catalunya responsable de tot el que va passar. «La revolució a Catalunya —escriu Tedeschini satisfet— ha sigut completament extingida» («debellata»; *debellatio* és el terme tècnic que en dret internacional públic designa l'extinció de la personalitat jurídica d'un estat; els tractats de Versalles van ser pactes entre els estats vencedors i els estats vençuts; el 1945 Alemanya s'ha rendit incondicionalment, desapareix com a estat i els vencedors fan el que volen, sense interlocutor; així, Tedeschini es complau a veure que Catalunya ha perdut tota personalitat jurídica; és molt pitjor que aplicar l'article 155), però continua essent un gran perill: «Catalunya, que sempre he assenyalat com el punt perillós de partida d'un moviment revolucionari, ha sigut la que ha donat el senyal d'atac, i en forma traïdora». Catalunya és la gran culpable i Tedeschini exigeix mà dura amb ella: «Caldrà també que l'Estat no faci transaccions amb els moviments regionalistes-nacionalistes, que fomenten les discòrdies i les rebel·lions. Catalunya, aquella Catalunya que des del 1928 ha fet sofrir tant aquest Nunci d'Espanya, i que ara li està donant massa, veritablement massa raó en tot allò que aleshores va dir [per tant, el Vaticà es va equivocar quan va creure la defensa de Vidal i Barraquer i va fer marxa enrere amb els decrets del 1928], ha fet allò que des de fa molt de temps es preveia. De moment està humiliada, però al nord els Països Bascs cremen amb les seves perilloses passions polítiques, en les quals, és dolorós de constatar-ho, van prendre vivíssima i escandalosa part el clergat secular i regular, com diré en un proper informe meu». I conclou: «Si el Govern central no aconsegueix resoldre amb energia aquests problemes, per a Espanya no haurà pas de fet arribat l'anhelada hora de la salvació, i les jornades sagnants d'aquest octubre es reproduiran i assolaran un cop més aquesta pobra Nació».

Entre els anys 1933 i 1934 Tedeschini va realitzar una altra visita apostòlica, adreçada aquest cop a les universitats catòliques i els seminaris d'Espanya. L'informe final (que ha publicat Cárceles Ortí) va ser molt negatiu i de resultes de la visita es van tancar totes les universitats eclesiàstiques (entre elles, la de Tarragona), excepte les de Salamanca i Comillas. Pel que fa als seminaris, Tedeschini els va trobar molt malament. S'havien convertit majorment en refugi de joves pobres que hi buscaven un *modus vivendi*. En proclamar-se la República, a molts d'ells se'ls van obrir altres possibilitats. Deia Tedeschini que els seminaristes que més valien humanament se n'havien anat, i que els que quedaven, més valdria fer-los fora. Aquest informe tan negatiu concorda amb una anècdota que explicava el meu professor d'història del dret, Luis García de Valdeavellano. Durant la República anava a passar les vacances al seu poble de Castella. Era agnòstic, però respectuós. No anava a missa, però saludava educadament el rector. Cercant un tema de conversa, un dia li va preguntar: «¿Cómo van las

vocaciones sacerdotales?». El rector li va respondre: «¡Mal, don Luis, mal! Con esto de los guardias de asalto...». L'informe de Tedeschini denuncia el *bizkaitarrismo* del seminari de Vitòria i el catalanisme dels de Catalunya, però observa amb sorpresa que, inexplicablement, són els millors seminaris d'Espanya.

Una altra acusació contra el clergat català era la pronunciació romana del llatí, qualificada de separatista. Segons la tradició oral del monestir de Montserrat, una vegada el general Barrera va convocar l'abat Marcet i el va reprendre severament perquè algun monjo en edat militar que teòricament estava destinat a la casa que teníem a Jerusalem, situació que l'Estat reconeixia com a servei militar, en realitat l'abat Marcet, que era molt estalviador, no l'havia enviat a Jerusalem, sinó que el mantenia a Montserrat, i es veu que aquell monjo, que vaig arribar a conèixer però del qual no diré el nom, volia anar a Jerusalem i s'havia autodenunciat. El general Barrera retreia a l'abat que, quan el Govern donava aquelles facilitats a l'Església per a les missions, l'Església fes trampes i mentís. El pobre abat va aguantar el xàfec, avergonyit, fins que Barrera, aprofitant la situació, va acusar-lo de fer la pronunciació separatista del llatí. Aleshores l'abat Marcet es va sentir valent, va aixecar el cap i va dir: «¡Ah, eso no! He recibido dos cartas del Papa encomendándome la difusión en España de la pronunciació romana, y cumpliré el encargo, y si ha de caer alguna cabeza, aquí está la mía». I conclou una variant d'aquella tradició oral monàstica, de la qual jo no respondria del tot, que l'episodi va acabar amb el general demanant a l'abat per confessar-se.

Quan es va proclamar la Segona República, Pius XI va convocar la Congregació d'Afers Extraordinaris, i tots els cardenals, també el secretari d'Estat, Pacelli, van opinar que la República era il·legítima perquè d'unes eleccions municipals no en podia sorgir un canvi de règim, però alhora tots van dictaminar que calia reconèixer-la *de facto* per a poder defensar els drets i interessos de l'Església des de la nova legalitat (ni el papa ni els cardenals van propiciar mai una revolta). El 1931 Pacelli, a través del nunci, va ordenar que els bisbes fessin actes d'acatament del nou règim i inculquessin l'obediència al clergat i als fidels. Els bisbes ho van fer, però no tots sincerament. El cardenal Segura afegia a uns mots d'acatament formal el record de tot el que Espanya devia a la institució monàrquica i, particularment, al seu amic i protector, el rei Alfons XIII. I Gomà va publicar una pastoral encara més agressiva, de la qual no es va parlar tant perquè no procedia de la seu primada de Toledo, sinó de la modesta de Tarassona.

L'ús de la llengua catalana, diu la nostra autora, «era un tema recurrent en les converses entre el nunci i el president del Directori, ja que Primo de Rivera pretenia que a l'Església s'utilitzés el castellà», però Tedeschini recordava al dictador, el 21 de gener de 1924, que «a Catalunya la predicació en català no és una innovació dels separatistes, sinó una tradició antiga i constant, presa de lleis eclesiàstiques que compten almenys tres segles d'existència i que han estat inspirades amb l'únic desig que l'ensenyament de la doctrina cristiana sigui feta de la forma més senzilla i més

intel·ligible per als fidels». Però, com hem vist, ben aviat el nunci es va radicalitzar en sentit contrari i es va identificar amb la posició de Primo de Rivera.

La norma secular dels concilis de la província eclesiàstica tarraconense des de feia segles prescrivia la predicació i la catequesi en la llengua materna, és a dir, en català. Precisament Vidal i Barraquer va ser el primer que, atenent el fet modern de la immigració, va ordenar que a cada lloc els rectors tinguessin en compte la llengua dels feligresos i, si calia, empressin també el castellà. Com que era difícil contravenir la disciplina tradicional de la Santa Seu de la predicació i la catequesi en la llengua materna, els espanyolistes, i amb ells Tedeschini, van recórrer a una distinció entre la llengua tradicional que el poble entén i parla i una llengua erudita, inventada per Pompeu Fabra, que no seria el veritable català. Totes les llengües tenen un nivell culte i un de popular o col·loquial, però el poble senzill entén el culte encara que no el parli. A ningú no se li ha acudit, quan, després del Concili II del Vaticà, s'ha autoritzat la litúrgia en la llengua del poble, redactar els nous llibres litúrgics en la parla vulgar francesa, anglesa o castellana. No és imaginable que a França, o a Alemanya, el Govern i el Vaticà es possessin d'acord per a prohibir les homilies en la llengua culta i s'imposés la parla més vulgar. El polifacètic Santiago Rusiñol, que el 1907 s'havia burlat del mercantilisme de la burgesia catalana amb *L'auca del senyor Esteve*, el 1917 la va convertir en sainet; i aquell mateix any, amb *La gente bien*, es burlava d'aquella burgesia catalana que parlava castellà perquè feia més elegant. En canvi, l'ambaixador Magaz, en una carta d'aquella correspondència íntima que abans he esmentat, deia que el català ja s'hauria extingit si no fos que el sostenien artificialment el clergat, amb la predicació i la catequesi en català, i la burgesia, amb el seu mecenatge d'edicions de llibres en català.

Durant tres segles el català havia estat mancat d'autoritat acadèmica i d'institucions docents en la llengua del país, i s'havia omplert de castellanismes i deformacions col·loquials que calia desterrar. Aquesta depuració va ser l'obra, sobretot, de Pompeu Fabra, el nom benemèrit del qual ha adoptat la universitat que ara ens acull. L'encert i l'objectivitat de les seves normes ortogràfiques i del seu diccionari, les demostra la facilitat amb què van ser acceptades. Que la depuració del vocabulari i de la gramàtica catalanes comportava unes conseqüències polítiques és evident, perquè la catalanitat, i també el nacionalisme català, no té una base ètnica, sinó cultural, basada en la llengua i també en uns valors i un estil de vida. Però era una reivindicació justa. La ingerència política injusta ha estat la prohibició a Catalunya del català i la imposició del castellà. S'atribueix a Carles Riba, després de la Guerra Civil, aquesta frase: «El 1939 ho vam perdre tot; només ens va quedar el Fabra» (és a dir, una llengua normalitzada).

Acabo. És digne d'elogi el principi metodològic de la professora Félix Ballesta de «dejar hablar a los documentos» (Félix Ballesta, *La «cuestión catalana»*, p. 36). En efecte: els documents que ha traduït i publicat, parlen, i de vegades criden fins a eixordar. El problema és que no a tots ens diuen el mateix. El que li han dit a la nostra

autora, si hem de jutjar pels seus comentaris, per les seves conclusions i, sobretot, per les reiterades transposicions que fa al moviment independentista que en aquests darrers anys viu Catalunya, és molt semblant a la mentalitat de Tedeschini i de Primo de Rivera. Per les explicacions i reflexions marginals que he anat fent en el curs de la meua intervenció, deueu haver vist que a mi m'originen una visió sensiblement diferent. Això no vol dir que jo no valori altament l'obra de la professora M. Ángeles Félix Ballesta. És un llibre que hauré de tenir sempre a l'abast de la mà, perquè l'hauré de consultar tant pels textos que aporta com per la interpretació que l'autora en dona, que em fa repensar la meua per si en algun punt m'he de corregir. Per això li'n dono les gràcies.

Hilari Raguer Suñer
Jurista i historiador